

Skog och Historia

– ett inventeringsprojekt i Uppland

DAN FAGERLUND

Under våren år 2000 startade Skogsvårdsstyrelsen Mälardalen, distrikt Nord-uppland, ett inventeringsprojekt benämnt Skog & Historia år 2000, ett samarbetsprojekt som går ut på att genom inventeringar öka kunskapen om vilka kultur lämningar som finns i länets skogsområden. Arbetet har fortgått under år 2001 och 2002 men i lite olika former. Under de här åren har arbetet berört socknarna Film, Tegelsmora, Tierp och Valö i norra Uppland. Under år 2002 påbörjades inventeringar även i länets sydvästra del i socknarna Härnevi, Frösthult, Enköpings-Näs samt Simtuna. Bakom projekten i Uppland står Skogsvårdsstyrelsen, Länsstyrelsen i Uppsala län, Riksantikvarieämbetet, Upplandsmuseet samt Länsarbetsnämnden och arbetsförmedlingarna i Tierp, Gimo och Enköping.

Den kunskap som projektet utmynnar i skall användas i planeringsarbetet för ett rationellt men samtidigt hänsynsfullt brukande av våra skogar. Det moderna skogs-

Just den här väghållningsstenen står fortfarande vid gamla vägen i Upplanda i Tegelsmora socken. Objekt nr 1069.

Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

Det mäktiga femstenaröret ligger nära Gålarmora i Norra Valö socken. Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

bruket påverkar nämligen skogens kulturlandskap på ett många gånger negativt sätt. Projektet syftar därför till att öka kunskapen om vilka lämningar som finns i skogen, hur de ser ut och var de finns. För ledning och genomförande av Skog och Historia svarar Skogsvårdsstyrelsen och Upplandsmuseet. Riksantikvarieämbetet granskar dessutom vissa av de påträffade

lämningarna för att komplettera fornlämningsregistret. Vid registreringen görs en enkel klassifiering av alla objekt, dels sådana som bör ses som fast fornlämning, dels andra kulturlämningar. Begreppet kulturlämning är i det här sammanhanget ett bredare begrepp än fast fornlämning.

Arbetet utförs som arbetsmarknadsprojekt och inventeringarna utförs av tidi-

Den här brunnen tillhör "fäboden", en ödegård i norra Films socken. Gården har troligen i ett tidigt skede under 1700- eller 1800-talet fungerat som just en fäbod. Så sent som under 1920-talet tog man fortfarande slätter på platsen. Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

gare arbetslösa personer med anknytning till bygden. Deltagarna arbetar både med källforskning och regelrätt inventering. För att genomföra arbetet utgår man från i grunden tre källmaterial; tips, arkivmaterial som historiska kartor och egna inventeringar. Den kanske viktigaste källan är tips och information om lämningar från bygdens invånare.

Kunskap och kännedom om skogen som kulturlandskap har stor betydelse i ett lokalt perspektiv. Människors känsla för sin hembygd stimuleras och kan föra med sig att kulturlandskapet både vårdas och utnyttjas på ett bättre sätt av t ex olika föreningar, skolor, och museer och för turist- och kultursatsningar.

*Den pampiga ladugårdsgrunden i slaggsten hör till den gamla gården Torsvall. Gården byggdes upp här i mitten på 1800-talet efter att ha flyttas ut vid laga skiftet. Det finns ytterligare minst två övergivna gårdar i det här området och flera torp. Redan i början på 1900-talet tycks Torsvall ha övergivits. På platsen finns grunder efter alla de byggnader som hörde gården till. Objekt 1005 i Tierps socken
Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.*

Resultat

En anseelig mängd lämningar har kommit fram, för närvarande har närmare 3500 olika objekt påträffats och registrerats. I de socknar som hitintills omfattats rör det sig framförallt om bebyggelse-

lämningar från olika epoker. Hit hör backstugor, torp och gårdar huvudsakligen från 1700- och 1800-talen, eller enskilda objekt som kvarnar, smedjor, linbastur och tjärdalar. Det finns också flera exempel på rester efter fäbodrar. En annan stor grupp av lämningar är sådana

Med ofattbart slit har man lyckats bryta sönder detta stenblock i mindre stycken. De bearbetades sen vidare till plintar och stolpar till traktens lador och hus. Lägg märke till den lilla stenkilen i sprickan. De som bor här idag kommer fortfarande ihåg de män som sist jobbade på stenbrottet i Fastebo. Objekt 1610 i Tierps socken. Foto Olle Norling Upplandsmuseet.

som representerar gamla gränser och kommunikationer t ex gränsrösen, stenmurar, väghållningsstenar och vägar i form av forvägar, fågator och kyrkstigar.

Många lämningar knutna till den norduppländska bruksmiljön har återfunnits framförallt i Film och Valö. Hit

kan räknas gruvområden eller enskilda gruvor, skärpningar och kalkbrott. Till sammanhanget hör också ett mycket stort antal kolbottnar och kolningsgropar.

Även förhistoriska lämningar har registrerats som fångstgropar, gravar, gravfält, stensträngar och olika odlingsläm-

ningar som röjningsröseområden och fossil åker. Dessutom har man påträffat flera stenåldersboplatser.

Att i stor utsträckning utgå från tips från bygdens egna invånare liksom att låta människor följa med ut i skogen för att berätta vad man vet om en plats, har inneburit att olika lämningar och minnen kunnat knytas till olika traditioner. Detta förhöjer i hög grad det historiska värdet av en viss lämning. Detsamma gäller för de uppgifter som framkommer ur det historiska källmaterialet. Vem som har bott på ett torp, under vilka villkor man levt där eller vad som utförts på en viss

*Som en glänta djupt in i skogen sträcker sig den gamla forvågen mot "Mörkret". Mörkret var en avsides gård som övergavs vid mitten på 1800-talet. Här korsades flera olika vägsystem och innehavaren av Mörkret livnärde sig bl a på spritförsäljning till forkarlarna. Detta var inte populärt bland traktens kvinnor.
Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.*

plats ger lämningarna en mänsklig dimension.

Under de tre år projektet pågått i Uppland har åtta socknar i Uppsala län helt eller delvis inventerats. Det är en mycket liten del av länets yta. Det skulle ha ett stort såväl skydds- som kulturhistoriskt värde om ytterligare delar inventerades på ett liknande sätt. En förhoppning är att ett riksprojekt verkligen kan komma till stånd så att arbetet kan göras i en större skala och att fler personer på allvar kan engageras i arbetet. Den genomförda inventeringen kan inte anses heltäckande. Många lämningar förblir oupptäckta. Alla som arbetat i projektet Skog och Historia i Uppland hoppas att arbetet kan bidra till att skapa en attityd där sådana kulturlämningar i skogen, kända och okända, inte ses som hinder utan som en tillgång för invånare och bygd.

För järnhanteringen var tillgången på träkol avgörande. Räknat i arbetstid tog kolningen mycket längre tid än arbetet med själva järnet. Kolningen utfördes av bönderna och många gårdar i norra Uppland ägdes av järnbruken. Arrendet för gårdarna betalade bönderna i träkol. I Valö, Film, Tegelsmora och Tierp, påträffas därför en stor mängd kolbottnar och kolarkojor, ofta ligger dessa lämningar mycket tätt i skogen.

Det finns också en hel del kolningsgropar, vilka anses vara äldre, ibland mycket äldre, än kolbottnarna. Det är vanligt att man kan följa de gamla kolarstigarna och forvägarna mellan de olika kolningsplatserna. Ofta har forvägarna i sen tid ersatts av skogsbrukets körvägar. Det kan man se av att många sådana timmervägar kantas av skadade kolbottnar. Som kontrast till dessa förhållanden kan man se på socknarna som inventerats i Enköpingsområdet där det endast påträffats någon enstaka kolbotten.

*Spisröse till en kolarkoja funnen i skogarna kring Österbybruk. Objekt nr 1342 i Films socken.
Foto Olle Norling, Upplandsmuseet*

*Man kan fortfarande skönja kojgrunden i mossan till den här kolarkojan som finns i Eskesta, men tydligast är spisröset. Objekt 1667 i Tierps socken.
Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.*

I Skämsta utanför Tierp påträffades en mängd grunder efter torp och backstugor. De flesta låg i närheten av något som liknar en byväg. Bebyggelsen är förmodligen tillkommen någon gång under 1800-talets andra hälft, en period med omfattande nyodling och torpbebyggelse, ofta i marginella lägen och på sämre jordar. Det finns många liknande exempel i alla de inventerade socknarna. Vad som vanligen bevarats efter varje torp eller mindre gård är en rektangulär stenlagd husgrund, en jordkällare och en stensatt brunn. Ofta finner man, som här i Skämsta, odlingsytor och röjningsrösen i anslutning till bebyggelsen. Ofta är det svårt att avgöra till vilket skede sådana odlingslämningar skall härledas. Yngre torpetableringar återfinns ibland på platser där lämningar förekommer även från förhistorisk tid. Man tycks ha återutnyttjat samma plats. Här i Skämsta finns gravar från järnålder och även indikationer på en stenåldersboplat.

Denna mossbelupna tresidiga stensättning är troligen från äldre järnålder. Den ligger på en sluttning i skogsmark. En flack dalgång skimtar i bakgrunden. I samma område finns ett stort antal torp- och backstugelämningar. Graven påträffades i Skämsta utanför Tierp i Tierps socken. Objekt nr 1443. Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

På den här minimala ytan har man faktiskt bott en gång. Grunden till en Backstuga i Skämsta. Objekt 1445 i Tierps socken. Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

Dan Fagerlund är arkeolog vid Upplandsmuseet.